

ВІДГУК

офіційного опонента Дічек Наталії Петрівни
на дисертацію КРАВЧЕНКО ОКСАНИ ОЛЕКСІЇВНИ
**«Освітньо-просвітницька діяльність Пролеткульту України
у структурі суспільно-історичних змін (1917–1932 рр.)»**,
подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора
педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та
історія педагогіки

1. Актуальність теми виконаної роботи та її зв'язок із галузевими науковими програмами.

Докторське дослідження Оксани Олексіївни Кравченко присвячено маловивченому і малопредставленому в українській історіографії освіти питанню ретроспективного аналізу яскравого і складного, хоча й нетривалого в часі, контрверсійного у своїх виявах і суті культурно-ідеологічного феномену історії України першої третини ХХ ст. – діяльності Пролеткульту.

Вважаємо, що незаперечна актуальність виконаної докторської студії корелюється з проголошеною представниками української гуманітарної думки (А.Киридон, О.Кручек, В.Скуратівський, Н.Яковенко та ін.) значущістю (у різних контекстах) вироблення у сучасних умовах побудови незалежної України доцільних орієнтирів державного та національно-культурного будівництва, що вмотивовує посилення інтересу до історичного минулого нашого народу. Адже вивчення та об'єктивно-критичне освоєння попередніх надбань, аналіз загальних і локальних тенденцій історичного процесу, його окремих феноменів дає можливість формувати ґрунтовніші й виваженіші підходи до вирішення соціокультурних проблем сьогодення та передбачати перспективи майбутнього розгортання життя держави.

Наголосимо, що і дисертант, згідно з викладеними у вступі до дисертації концептуальними засадами дослідження (автореферат, с.5), поділяє таку наукову позицію. Додамо також, обрана Оксаною Олексіївною дослідницька проблема узгоджується з пріоритетними напрямками досліджень сучасної української історичної науки, гілкою котрої, як історії науки, є й історія педагогіки. Історики визначають важливими і складними для

дослідження питання висвітлення так званих «перехідних періодів» або переломних періодів в історії Батьківщини (О.Реєнт). Такими беззастережно є 20-ті рр. ХХ ст., так званий ранньорадянський час, коли в Україні утверджувалась нова радянська влада, закладалися підвалини нової державної політики, одним з наріжних каменів якої постало національне питання і пов'язане з ним національне культуротворення. Хронологічні межі рецензованого дослідження охоплюють саме такий перехідний період в історії нашої держави, а в дисертації вперше актуалізовано суть і значення Пролеткульту для подальшого поступу культурно-освітніх процесів в Україні.

Дисертацію виконано відповідно до тем наукових досліджень кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи «Актуальні проблеми історико-педагогічного знання» (державний реєстраційний номер 0111U009198), «Актуальні проблеми соціально-педагогічної теорії та практики» (державний реєстраційний номер 0111U007547) та держбюджетних тем «Становлення та розвиток педагогічного краєзнавства в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ століття)» (державний реєстраційний номер 0111U000212), «Педагогічно-просвітницька діяльність громадських організацій України (друга половина ХІХ ст. - початок ХХ ст.)» (державний реєстраційний номер 0113U000331) Науково-дослідного центру педагогічного краєзнавства при Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини.

2. Найбільш істотні наукові результати, що містяться в дисертації.

- На нашу думку, головним науковим результатом дисертації О.О.Кравченко є саме' вирішення важливої, досі не розробленої проблеми відтворення практично не відомих історії української освіти новаторських за суттю і формами реалізації освітньо-культурних явищ, об'єднаних гаслом й ідеєю розвитку пролетарської культури (Пролеткульт).

- Відомо, що лютневий і жовтневий перевороти 1917 р., котрі призвели до розпаду Російської імперії, створили умови для хоча й короткострокового,

але існування української державності, для зростання національного самоусвідомлення українців, розвитку національного руху у суспільно-культурній сфері буття тощо. Дисертант, на основі документів епохи обґрунтувала, що з цими чинниками нова влада спочатку мусила рахуватися, розробляючи у 1920-ті роки засади державного устрою в УСРР, у тому числі й питання культурного будівництва (розділ 3 рукопису дисертації). У перше десятиліття існування республіки воно відзначалося яскраво національним спрямуванням. На основі аналізу документальних матеріалів О.О.Кравченко переконливо показала, що саме ця особливість значною мірою і вмотивувала, по-перше, поступове визнання владою необхідності керувати процесом національного культуротворення, яке стає об'єктом державної політики і тотального контролю; по-друге, спричинила усвідомлення владою небезпеки для тогочасного ідеологічного мейнстріму – ідеї інтернаціоналізму – розвитку національно самобутніх культур, насамперед – української, як однієї з активно прогресуючих і найсформованіших серед культур тогочасних радянських республік.

- Автор також довела міркування, що, не зважаючи на доволі швидке волюнтаристське припинення владою «згори» діяльності Пролеткульту, він справив істотний вплив на розгортання в Україні вагомих інноваційних культурно-просвітницьких процесів. Розкриті Оксаною Олексіївною освітньо-просвітницькі практики українських пролеткультівських осередків (розділи 4 і 5 рукопису дисертації), відображені у логіко-хронологічній послідовності та синергетичній єдності з новаторськими надбаннями українських митців і творчих діячів істотно поглиблюють й розширюють **знання** про шляхи у ранньорадянський період національного культурно-освітнього поступу.

- О.О.Кравченко переконливо обґрунтувала (2 і 3 розділи рукопису дисертації), що вперше в історії вітчизняної культури Пролеткульт задекларував, створив й апробував структуровану, розгалужену, усистемлену мережу самодіяльних освітньо-просвітницьких угруповань різного формату.

Її унікальність полягала в тому, що проголошена у програмних документах принципово важлива ідея самодіяльності Пролеткульту реалізовувалася на практиці, і водночас діяльність організаційних структур не була хаотичною, а підпорядковувалася розробленій управлінській вертикалі («згори донизу», і «знизу догори»), що забезпечувало самоорганізацію й поширення пролеткультивських осередків. Саме орієнтування Пролеткульту у своїй роботі на самодіяльність і автономність від державних і партійних органів було його відмітною ознакою, але й спровокувало запровадження тотального контролю творчої діяльності у галузі мистецтва й просвітительської діяльності партійно-державними органами. Таким чином дисертант доказово відобразила початок процесу «одержавлення» культури, фактично спричинений масштабом діяльності Пролеткульту, і спрямований на забезпечення суворого дотримання «лінії партії» у суспільно-культурній сфері життя всієї країни.

- Важливим результатом здійсненого дослідження вважаємо встановлення й доказова характеристика загальних і специфічних принципів освітньо-просвітницької роботи пролеткультивських організацій, що свідчить про глибину проникнення автором у зміст концепції «пролетарської культури», а головне – у розмаїття її практичних утілень, форм діяльності, розлого висвітлених у дисертації (розділ 4 рукопису дисертації).

- Серед теоретичних результатів дисертаційної роботи – обґрунтування висновку про те, що формування завдяки діяльності Пролеткульту доволі цілісної системи естетичного виховання трудових мас (с.403 рукопису дисертації) спричинило до введення естетичного виховання як обов'язкового, органічного складника системи радянського виховання памолоді і дорослих.

- До вагомих здобутків дисертанта відносимо детальне розкриття масових форм (з акцентуванням уваги на їх інноваційних варіантах) освітньо-виховної діяльності Пролеткульту (робітничі клуби), його культуротворчої діяльності (студії, гуртки), а також форми більшою мірою лише проектованої

просвітницько-наукової діяльності – пролетарських університетів, спрямованих на новаторське прагнення забезпечити трудящим набуття інтегрованих наукових знань (розділ 4 рукопису дисертації, с.237-239).

Вважаємо, що досягти значущих наукових результатів дисертант змогла зокрема шляхом реалізації оригінальної системотвірної концептуальної ідеї дослідження – виокремлення двох провідних напрямів освітньо-просвітницької діяльності Пролеткульту України – освітньо-виховного та культуротворчого (с.5 автореферату).

3. Нові факти, одержані здобувачем

Завдяки ретельно зібраній надзвичайно репрезентативній джерельній базі дослідження, що містить 1130 одиниць, серед яких переважна більшість – невідомі і маловідомі матеріали, зокрема 384 одиниці знайдено в архівосховищах України (фонди ДАГО та ЦДАВО України, Держархіву Одеської області) і РФ (фонди ЦДАЛП), дисертант змогла, проаналізувавши дуже широкий спектр різноманітних документальних матеріалів (законодавчі документи, розпорядження, циркуляри, інструкції, положення керівних органів освіти, профспілок; справочинні матеріали – протоколи засідань Всесоюзних і Всеукраїнського Пролеткульту, його звіти, плани роботи, доповідні записки, кошториси; документацію про роботу літоб'єднань «Плуг» і «Гарт»; резолюції пролеткультівських конференцій різних рівнів, доповіді; матеріали регіональних осередків Всеукраїнського Пролеткульту, відомості про особовий склад, анкети, статuti місцевих і районних клубів тощо), а також велику кількість публікацій тогочасної і сучасної періодики, інтерпретаційні джерела, встановити й відобразити події й рух ідей, їх практичне втілення, зміни у стані діяльності організацій Пролеткульту, обґрунтувати об'єктивні і суб'єктивні причини утворення та занепаду Всеукраїнського Пролеткульту (підрозділ 2 розділу 2 рукопису дисертації). Лєвова частка згаданих матеріалів містить невідомі й маловідомі дані. А тому, насправді, описані у роботі О.О.Кравченко факти, події майже всі є

новими у контексті розвитку культурно-освітніх процесів у досліджуваній хронологічній відтинку часу, а їх перелік займе кілька сторінок відгуку.

4. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації.

Вивчення рукопису дисертації (у 2-х томах, 2-й том – додатки на 496 сс., складені з копій оригіналів архівних документів), автореферату, монографій, опублікованих статей і тез доповідей О.О.Кравченко переконливо засвідчує, що авторський підхід до розкриття вибраної історико-педагогічної теми можна характеризувати як інтердисциплінарний, фундаментальний і багатоаспектний. На нашу думку, аргументованими є методологічний апарат й теоретичні засади дослідження, описані на сс. 4-10 вступу до автореферату.

Наголосимо, що охоплення й аналіз величезного документального матеріалу дали автору можливість вийти на рівень значущих наукових узагальнень і вагомих висновків, викладених у висновках до розділів й у загальних висновках, встановити причини і наслідки змін та особливості перебігу соціокультурних й освітніх процесів в Україні у першій третині ХХ ст., а тому вірогідність і достовірність одержаних дисертантом результатів, викладених у висновках до розділів й у загальних висновках, забезпечена використанням значного кількісно і різноманітного за типами корпусу джерел, а також застосуванням комплексу адекватних меті і завданням роботи методів і дослідницьких підходів до здійснення докторської студії (с. 5-7 автореферату).

Заслуговує на окреме поцінування надзвичайно об'єктивний, підкріплений незаперечними документальними свідченнями епохи, науково виважений підхід автора до відображення й узагальнення дуже складних, суперечливих суспільних, культурних й освітніх процесів, що не відбувалися, а «кипіли» в Україні у ранньорадянський період її історії.

Зазначимо й наявну у дисертації відповідність об'єкта та предмета дисертації її меті й завданням, логічність і виважену структуру роботи.

5. Значення для науки і практики отриманих автором результатів.

Переконані, що здобуте дисертантом нове знання важливе для поглиблення розуміння історичних процесів у національній культурі й освіті. Матеріали й узагальнені твердження роботи можуть бути використані для оновлення й поглиблення навчального інтегрованого курсу «Педагогіка», для проведення спецсемініарів і практичних занять зі студентами не лише педагогічних ВНЗ, а й інших гуманітарних вишів.

Грунтовно виконана О.О.Кравченко масштабна реконструкція маловідомих та донині прихованих за лаштунками минувшини процесів і явищ, до яких відносимо діяльність Всеукраїнського Пролеткульту, безперечно є вагомим внеском у науку, бо відповідає потребі постійного уточнення й поглиблення національної історії державотворення і є доцільною у сучасних умовах розвитку нашого суспільства, є новим цінним кроком у відновленні національної пам'яті.

Матеріали дисертації містять певні повчальні аспекти, здатні сприяти їх критичному осмисленню для можливого творчого використання.

Окремо варто зазначити наукову і **практичну** цінність скомпонованих Оксаною Олексіївною додатків до дисертації, які становлять окремий том і можуть самостійно слугувати джерельною базою для досліджень з історії України.

6. Рекомендації щодо використання результатів і висновків дисертації.

З вищезазначеного логічно випливає, на наш погляд, і практичне значення виконаної О.О.Кравченко дисертації. Підтвердженням практичної значущості дослідження вважаємо також упровадження його результатів у навчально-виховний процес 6 вишів України, про що є відповідні довідки.

7. Оцінка змісту дисертації, її завершеність у цілому

Дисертація О.О.Кравченко складається зі вступу, 5 розділів, висновків до них, загальних висновків, списку використаних джерел, окремого тому

додатків. Високої оцінки заслуговує структура роботи: чітко окреслено її методологічний апарат (об'єкт, предмет, мету і завдання), розлого й аргументовано проаналізовано історіографію досліджуваної проблеми, забезпечено відповідність поставлених завдань висновкам дослідження, які логічно випливають із змісту основного тексту дисертації. Зміст розділів і підрозділів відповідає назві структурних компонентів роботи та переконує у тому, що автор досягла сформульованої мети дослідження й виконала зазначені у вступі завдання. Загалом зміст дисертації, автореферату, публікацій дисертанта дає підстави стверджувати, що подане до захисту дослідження є фундаментальним, інтердисциплінарним і завершеним, його результати містять неспростовну наукову новизну, мають теоретичне і практичне значення, пройшли необхідну апробацію у ході обговорень на міжнародних, всеукраїнських, регіональних науково-практичних конференціях в Україні і за кордоном (Польща, РФ).

8. Дискусійні положення та зауваження до змісту дисертації.

До високої позитивної оцінки дисертації все ж вважаємо за можливе додати кілька побажань автору, а саме:

1. В авторефераті дисертації варто було б відобразити ступінь охоплення пролеткультівськими осередками населення УСРР у різні роки, кількісне співвідношення їх членів за соціальною приналежністю (сільські і міські трудівники, службовці).
2. На нашу думку, у викладі історіографії проблеми (як сукупності робіт з вивчення певного питання чи історичного періоду) автор припустилася міксування джерел з історії розвитку *теорії* про ідейно-організаційні засади діяльності Пролеткульту з власне історіографічними джерелами (маємо на увазі дискусійність виділення першого періоду історіографічних досліджень).
3. В авторефераті ретельнішої класифікації потребує високо репрезентативна джерельна база дослідження, а згадку автора про

опрацьовані фонди бібліотек вважаємо зайвою для роботи докторського рівня.

4. Видається, що назва 5 розділу «ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНІ РЕФЛЕКСІЇ ЩОДО ОСВІТНЬО-ПРОСВІТНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОЛЕТКУЛЬТУ В УКРАЇНІ» не зовсім коректна, адже **все** докторське дослідження і є рефлексією автора відносно обраної для вивчення проблеми. Думаємо, що підрозділи 5-го розділу можна було б цілком логічно розподілити по інших розділах й уникнути недоречності.
5. У рукописі дисертації трапляються недосконалі висловлювання, що, втім пояснюємо високим ступенем теоретичного, поняттєво-категорійного насичення тексту (до прикладу, с.88 рукопису дисертації – «соціально-культурна діяльність розуміється ... як єдність ідеології та її прихильників»; с.236 – «він [пролетарський університет] становив систему культурно-просвітницьких установ»; с.400 – «Всеукраїнський Пролеткульт вирізнявся гостротою національного питання»), та де-не-де при цитуванні джерела відсутні посилання на них (сторінки), наприклад, с.87 рукопису дисертації .

9. Повнота викладу основних результатів дисертації у наукових виданнях.

Основні положення і результати дослідження повно викладено автором в опублікованих монографіях, у рукописі дисертації й авторефераті, представлено у 52 одноосібних публікаціях, вміщених у фахових виданнях (7 – у зарубіжних періодичних виданнях), оприлюднено у роботі близько 30 науково-практичних конференцій міжнародного й всеукраїнського рівнів.

10. Ідентичність змісту автореферату й основних положень дисертації.

Структурна композиція дисертації, її зміст, висновки, що викладені також і в авторефераті, повністю відображають основні положення дисертації.

У підсумку наголосимо, що висловлені побажання і зауваження є дискусійними і не зменшують значної наукової цінності дисертації О.О.Кравченко. Автор виявила високу наукову ерудицію, досягла поставленої дослідницької мети, чим зробила вагомий внесок у розширення і збагачення наукового знання про історичний розвиток культурно-освітнього життя в Україні у першій третині ХХ ст., про розвиток і занепад маловивченого суспільно-просвітницького феномену – Пролеткульту. Загалом зміст дисертації дає підстави стверджувати, що виконане дослідження є ґрунтовним і завершеним внеском в українську історико-педагогічну науку.

11. Висновок: рукопис дисертації (у 2-х т.) і автореферат О.О.Кравченко оформлені відповідно до вимог пп. 9, 11, 12, 13, 15 «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 № 567, і є всі підстави для присудження Оксані Олексіївні Кравченко наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки.

Офіційний опонент:
доктор педагогічних наук, професор,
завідувач відділу історії педагогіки
Інституту педагогіки Національної
академії педагогічних наук України

Н.П. Дічек